

Systemy rodzinne a zachowania twórcze

1. Rodzinne uwarunkowania twórczości

1. 1. Pojęcie twórczości

Twórczość jest pojęciem interdyscyplinarnym, którym zajmują się takie nauki społeczne, jak psychologia, socjologia, filozofia, estetyka, teologia, pedagogika. Każda dyscyplina naukowa rozpatruje twórczość z własnej perspektywy, inaczej definiując to zjawisko (Nęcka, 2005, s. 11).

W starożytności twórczość oznaczała stworzenie coś z niczego. W średniowieczu zagadnienie twórczości przypisywano jedynie Bogu. W XIX wieku wyznacznikiem twórczości stała się nowość, a twórczość zarezerwowana została dla artystów. Do niedawna uważano, że miano twórcy należy się nielicznym i wybranym, a sama twórczość wydawała się odległa i niedostępna dla zwykłych ludzi (Tatarkiewicz, 1986, s. 8).

Z czasem zmienił się zakres pojęcia twórczości. Obecnie panuje przekonanie, że każdy człowiek może być twórcą.

Z. Pietrasiński (1978, s. 6) ujmuje twórczość jako *aktywność przynosząca wytwory dotąd nieznanne, a zarazem społecznie wartościowe*. G. Stein określa twórczość jako *proces prowadzący do nowego wytworu, który jest akceptowany jako użyteczny lub do przyjęcia dla pewnej grupy w pewnym okresie* (Nęcka, 2005, s. 17).

Według J.E. Drevdahla (...) *twórczość jest to zdolność do wszelkiego rodzaju kompetencji, wytworów lub pomysłów, które są w zasadzie nowe lub nowatorskie i nie były uprzednio znane osobie wytwarzającej (...) Musi być celowa lub ukierunkowana na cel, a nie może to być jałowe fantazjowanie – chociaż nie musi mieć bezpośredniego zastosowania praktycznego albo być doskonałym lub skończonym wytworem* (Popek, 2003, s. 13-14).

M. Grzywak-Kaczyńska (1988, s. 64) wyróżnia dwa pojęcia: twórczość i postawę twórczą. Twórczość ma miejsce wtedy, kiedy ktoś ujawnia specyficzne zdolności w jakiejś dziedzinie życia w stopniu znacznie przekraczającym przeciętność, zużytkowując je dla tworzenia dzieł o większej czy mniejszej wartości społecznej. Postawa twórcza obejmuje swoiste ukształtowanie osobowości, która podobnie jak w twórczości charakteryzuje się zdolnością samodzielnego i oryginalnego widzenia rzeczywistości, ale nie posiada lub nie rozwinęła w sobie specyficznych uzdolnień do wyrażania tego w formie naukowej, artystycznej, literackiej czy nawet często użytkowej.

Do niedawna uważano, że twórcą może być jedynie człowiek wybitnie uzdolniony, posiadający wysoki poziom inteligencji i obdarowany szczególnymi talentami. Stąd pojęcie twórczości odnosiło się wyłącznie do prac artystów, głównie pisarzy, poetów, malarzy, plastyków, reżyserów, kompozytorów i innych, a także naukowców i wynalazców. Obecnie ten pogląd zmienił się diametralnie. K. J. Szmidt (1997, s. 6) twierdzi, że *twórczość nie jest specjalnym darem otrzymanym od Boga, którym dysponują wyłącznie artyści, malarze, pisarze i kompozytorzy. To postawa, styl działania pokonujący rutynę, nawyki, schematy. Człowiek twórczy poszukuje oryginalnych rozwiązań, dąży do zmiany, jest ciekawski, pomysłowo łączy odległe skojarzenia.*

A. Maslow, przedstawiciel psychologii humanistycznej stwierdza, że twórczość człowieka ujawnia się w jego sposobie życia i stosunku do siebie i swoich działań. Tak więc *osoba ciągle rozwijająca się, zdrowa psychicznie, szczęśliwa, akceptująca sama siebie i doświadczająca rzeczywistość w niezwykły sposób, zasługuje na miano osoby twórczej mimo braku dzieł o uznanej wartości (...) osoba rozwijająca tkwiące w niej możliwości jest przez to kreatywna, ponieważ proces samorealizacji jest z definicji twórczy* (Nęcka, 2005, s. 17). Jest to tzw. twórczość bez dzieł, typowa dla psychologii humanistycznej. Przedstawiciel tego kierunku C. Rogers, uważa, że *twórczość istnieje u każdego człowieka i tylko czeka na odpowiednie warunki, które umożliwiają jej wyzwolenie i ekspresję (...), dziecko wymyślające nową grę, Einstein formułujący teorię względności, gospodyni domowa przygotowująca nowy sos (...), młody autor piszący powieść – wszyscy oni są twórczy*” (Rogers, 2002, s. 424).

Twórczość człowieka jest wielowymiarowa i przejawia się w zaciekawieniu, kombinowaniu, tolerowaniu wieloznaczności, oryginalności, koncentrowaniu na zadaniu, korzystaniu z okazji, wyrażaniu swoich myśli i uczuć. E. Fromm pisał, że *możliwość tworzenia to gotowość, by rodzić się na nowo każdego dnia* (Szmidt, 1997, s. 31).

R. Zawadzki (2005, s. 11) szeroko ujmuje twórczość pisząc, że *twórczością jest wszystko to, co rozwija starą lub ustanawia nową zasadę, normę estetyczną czy nieznaną związek przyczynowo-skutkowy, a więc to, co wykrywa źródła zjawisk, poszerza zakres naszej wiedzy, odczuć, zachowań i co przekłada się na nowy element łącznego doświadczenia społeczeństw, zwanego umownie kulturą*. Natomiast B. Suchodolski podkreśla także potencjalny i dynamiczny aspekt dzieł twórczych i twórczego życia uznając, że *twórczość sprawia, że człowiek jest jedynym stworzeniem, które nie jest zamknięte w ciasnych ramach przystosowania do rzeczywistości danej zewnętrznej i wewnętrznej – ale które wierne własnym przeobrażeniom a może nawet chimerom, szuka gorliwie i nieustannie nowych kształtów życia. Twórczość sprawia, iż człowiek nie jest wyznaczony przez to, jakim jest ale przez to, jakim się staje, ponieważ równocześnie jego życie nie jest kształtowane przez warunki, jakie są mu dane, lecz przez wizję, którym ma być posłuszne, co oznacza, że jego działalność nie jest powtarzaniem, ale odwagą nowego ryzyka* (Suchodolski, 1990, s. 23).

Według B. Suchodolskiego zalety twórczości są następujące:

- twórczość likwiduje obawy i lęki, niweluje samotność;
- twórczość jest pojednaniem pracy i zabawy;
- twórczość zapewnia nam wolność;
- dzięki twórczości nasze życie chronione jest od przesytu i zniechęcenia;
- dzięki twórczości przekraczamy granice świata rzeczy, które produkujemy i konsumujemy, wstępując w wyobrażony świat możliwości, skąd wydobywamy rzeczy nowe (za: Szmidt, 2007, s. 23).

Twórczość jako dyspozycja wielowymiarowa polega na tym, że skupia w sobie wyniki ludzkiej działalności, ludzkie charaktery, postawy życiowe, motywacje, zdolności, pracę, wszelkie procesy prowadzące do zmian na polu społecznym, kultury, nauki, a także w codziennym życiu.

1. 2. Cechy i kryteria twórczości

E. Nęcka (2005, s. 12) opisuje twórczość jako *koniunkcję dwóch cech: nowości i wartości*. Kategoria nowości jest cechą względną, ciągłą i nie dychotomiczną, którą można przypisać jedynie różnym przedmiotom w hipotetycznej skali od absolutnie znanego do absolutnie nowego (tamże, s. 13). Oznacza to, że nie ma rzeczy absolutnie nowych i znanych, są tylko rzeczy nowe i znane do pewnego stopnia. Natomiast określenie wartościowy oznacza *zawierający w sobie jakąś wartość*, a wartości mogą być różnego rodzaju i różnej miary. E. Nęcka (2012) wyróżnia wartości poznawcze, estetyczne, pragmatyczne i etyczne. Wartości poznawcze nawiązują do poszukiwania i zgłębiania prawdy. Wartości te cechują naukowców, którzy tworzą nowe teorie i koncepcje, organizują wyprawy, przeprowadzają eksperymenty w celu ukazania prawdy o otaczającym nas świecie. Wartości estetyczne dotyczą odkrywania i tworzenia piękna. Osoba motywowana jest chęcią stworzenia czegoś, co jest ładne. Jest to domena twórczości artystycznej (twórcy sztuki, poeci, kompozytorzy), ale także naukowej lub wynalazczej. Wartości pragmatyczne odnoszą się do warunków dnia codziennego i skupia wokół siebie grupę wynalazców, projektantów i inżynierów, którzy tworząc nowe i użyteczne przedmioty dążą do tego, aby wszystkim żyło się lepiej i wygodniej. Wartości etyczne związane są z odkrywaniem i tworzeniem dobra. Przykładem takiej twórczości jest działalność różnych fundacji, instytucji charytatywnych, zgromadzeń, zajmujących się pomocą potrzebującym, działalność publiczna lub polityczna (Nęcka, 2005, s. 15).

Wielowymiarowość twórczości polega na tym, że skupia ona w sobie wyniki ludzkiej działalności, ludzkie charaktery, postawy życiowe, zdolności, pracę, wszelkie procesy prowadzące do zmian na polu społecznym, kultury, nauki, a także w codziennym życiu.

Naukowcy i badacze zajmujący się twórczością zgodnie twierdzą iż, samo pojęcie twórczości jest wieloznaczne i trudne do oceny. Zdefiniowanie pojęcia twórczości nie jest tożsame z rozstrzygnięciem, co stanowi jej kryterium, a więc na jakiej postawie można ją rozpoznać, stwierdzić lub zaobserwować. J. P. Guilford opiera pojęcie twórczości na myśleniu dywergencyjnym, które polega na wytwarzaniu jak największej liczby pomysłów w odpowiedzi na zadany problem. Według tego autora istnieją następujące kryteria twórczości: płynność, giętkość, oryginalność i wrażliwość na problemy. Płynność przejawia się w łatwości wytwarzania pomysłów. Giętkość opiera się na gotowości do dokonywania zmiany kierunku myślenia i w rezultacie tych działań powstają różnorodne pomysły. Według Guilforda istnieje giętkość spontaniczna, która nie jest niczym wymuszona i giętkość adaptacyjna, będąca efektem ingerencji z zewnątrz, wynikająca z przymusu. Oryginalność natomiast to zdolność do wytwarzania reakcji nietypowych, niezwykłych i niepowtarzalnych (za: Nęcka, 2012, s. 28).

Według J. Trzebińskiego (1981, s. 16) ważnym kryterium twórczości jest zbadanie, czy produkt albo wynik twórczy jest nowy i oryginalny, oraz to czy:

- nie istniał w dotychczasowym repertuarze zachowań jednostki w danej sytuacji;
- wymagał uprzedniego powiązania ze sobą pojęć i wyobrażeń zajmujących odległe od siebie miejsca w hierarchii skojarzeniowych;
- jest rzadki w sensie statystycznym, to znaczy o małej częstotliwości pojawienia się w odpowiednio licznej populacji o względnie wyrównanym poziomie inteligencji i podobnych dotychczasowych doświadczeniach;
- jest oceniany jako pomysłowy, niezwykły, nieoczekiwany czy zaskakujący, gdy punktem odniesienia jest znajomość danej kultury.

Według E. Nęcki (2005, s. 33) ujęcie problemu twórczości wymaga uwzględnienia trzech grup kryteriów twórczości. Pierwsza grupa obejmuje kryteria subiektywno - emocjonalne i dotyczy reakcji psychicznej odbiorcy dzieła. Druga grupa opisuje cechy wytworu dzieła. Trzecia grupa odnosi się do procesu myślenia, który przyczynia się do powstania dzieła. W tabeli 1 przedstawiono wyróżnione kryteria twórczości.

Tabela 1. Kryteria twórczości*

Reakcja psychiczna odbiorcy	Cechy wytworu	Cechy procesu myślenia
1. „skuteczne zdziwienie” 2. początkowa nieufność 3. efekt powtórnej oceny 4. „nigdy bym na to nie wpadł” 5. „tak bym właśnie zrobił”	1. trafność-sensowność lub zaspokojenie istniejącej potrzeby 2. oryginalność - wolność od naśladownictwa lub plagiatu, w tym- autoplagiatu 3. niezwykłość, czyli statyczna rzadkość występowania podobnych wytworów w danym kontekście społecznym i historycznym 4. konieczność, czyli swojego rodzaju nieuchronność pojawienia się podobnego wytworu, choć niekoniecznie w tej samej postaci i nie w wyniku aktywności konkretnego twórcy 5. wartość estetyczna- wewnętrzna spójność, elegancja, prostota dzieła	1. ruchliwość- skłonność do zmiany kierunku 2. synteza-łączenie różnych wątków, faktów i idei 3. aktywny stosunek do tworzywa- zadanie może ulec modyfikacji 4. przełamanie bloku mentalnego- samodzielna zneutralizowanie jakiejś przeszkody lub bariery w myśleniu twórczym 5. działanie w sytuacji niedoboru środków materialnych lub intelektualnych - pokonanie problemów ekonomicznych lub psychicznych

*Źródło: E. Nęcka, (2005), *Psychologia twórczości*, Gdańsk: GWP, s. 33.

Zatem proces twórczy to *proces psychiczny prowadzący do wytworzenia nowej i wartościowej idei* (tamże, s. 35), które są wypracowane przez jednostkę twórczą.

1. 3. Cechy i właściwości ludzi twórczych

Problematyka twórczości oraz poszukiwanie listy cech osób uznanych jako twórcze od dość dawna stanowiły przedmiot wielu badań i eksperymentów.

W latach sześćdziesiątych M. I. Stein na podstawie amerykańskich badań dokonał zestawienia najbardziej charakterystycznych cech ludzi twórczych. Są to następujące cechy:

- stanowczość, przywódczość, aktywność i samowystarczalność;
- brak zahamowalności i niekonwencjonalność;
- silna motywacja i umiłowanie do pracy, duża wewnętrzna dyscyplina i dokładność;

- konstruktywna krytyka, elastyczność uczuciowa, witalność, entuzjazm;
- estetyczny stosunek do świata, estetyczny typ inteligencji i uczuciowości;
- brak zainteresowania się sprawami ekonomicznymi (Popek, 2007, s. 26).

A. Maslow na podstawie własnych badań wskazuje na następujące charakterystyczne cechy ludzi twórczych: ekspresyjność, odwaga w obliczu nieznanego, zdolność do integracji wartości przeciwstawnych (np. obowiązek i przyjemność), zdolność do pasji i fascynacji. Cechy te dają poczucie integracji osobowości, harmonię i samoakceptację (za: Nęcka, 2005, s. 24).

Według S. Popka (2007) cechy i właściwości osobowościowe ludzi twórczych można podzielić ze względu na właściwości poznawcze, emocjonalne, wolicyjno-motywacyjne (charakterologiczne), a także na uzdolnienia społecznego funkcjonowania twórców.

Właściwości poznawcze

- wysoki poziom uzdolnień do percepcji otaczającego świata - wrażliwość zmysłów na bodźce, ponadprzeciętna aktywność określonego zmysłu, np. wzroku (plastyka, architektura), słuchu (muzyka, teatr), powonienia, smaku, dotyku, a także zdolności manualne, spostrzegawczość, chłonność informacji, otwartość i wrażliwość na to, co nowe i niezbadane;
- odporność, koncentracja w trudnych warunkach, łatwość w przyswajaniu treści, trwała pamięć;
- myślenie praktyczne, logiczne, szybkie rozumienie w sytuacji krytycznej, samodzielne rozwiązywanie problemów;
- oryginalność, bogata wyobraźnia, wynalazczość, niebywała intuicja.

Właściwości emocjonalne

- wrażliwość emocjonalna – nadwrażliwość, niekiedy melancholia i stany depresyjne, przy równoczesnej odporności na stres;
- fascynacja problemem i możliwościami jego rozwiązania – radość z samorealizacji;
- samotność z wyboru przy jednoczesnej dość dużej społecznej empatii;
- spontaniczna ekspresja, dzięki której następuje dalszy rozwój aktywności.

Właściwości wolicjonalno- motywacyjne

- konstruktywny nonkonformizm – niezależność, potrzeba wolności i autonomii, otwartość „ku światu”, elastyczność adaptacyjna.

Specyficzne właściwości charakterologiczne

- silne poczucie własnego „ja”, wysoka samoocena, pewność siebie, witalność, ekspresyjne zachowanie przy jednoczesnej samodyscyplinie;
- tolerancja wobec odmienności.

Specyficzne przystosowanie społeczne

- ludzie twórczy bardzo często wybierają samotność, są powściągliwi w swych kontaktach z innymi;
- są krytycznie nastawieni do otoczenia, jednocześnie wykazują niebywałą odporność na krytykę wobec nich samych (Popek, 2007, s. 49n; Nęcka, 2012).

E. Nęcka (2005, s. 134-138) pisze, iż badania, które dotychczas przeprowadzono, pozwoliły na dokonanie spisu cech charakterystycznych dla ludzi twórczych. Lista cech jest dość długa, choć niekompletna. Ponadto nie każdy twórca posiada wszystkie te cechy. Osoby wykazujące się zachowaniem twórczym są ponadprzeciętnie inteligentne, otwarte, wytrwałe, z tendencją do narzucania własnych norm i reguł. Ludzie o twórczej postawie posiadają takie cechy, jak:

- niezależność - nie lubią podporządkowywać się zewnętrznym ograniczeniom, ich silna wewnętrzna autonomia jest odporna na wpływy ze strony społeczeństwa. Są silni wewnętrznie na tyle, że nie potrzebują autorytetów, nie boją się także wypowiadać sprzecznych i niekonwencjonalnych poglądów. Mają silne poczucie bezpieczeństwa i wysokie poczucie własnego „ja”, co powoduje, że odważnie i aktywnie uczestniczą w życiu;
- upór - konsekwentnie i wytrwale dążą do realizacji zamierzonych celów, posiadają wysoki poziom samokontroli, dużą ambicję, chęć odniesienia sukcesów, są wytrwali i zdolni do ciężkiej pracy;
- zapał do pracy - inicjują różne zadania i projekty, wykazują się przy tym niezwykłą pomysłowością, kreatywnością i zaangażowaniem. Cel, jaki sobie wyznaczają całkowicie ich absorbuje, z entuzjazmem wykonują zamierzone działania, a wykonaniu dzieła oddają całych siebie i nie zadawalają się połowicznymi rozwiązaniami;
- dokładność i dociekliwość - są staranni, dokładni i szczegółowi, dany problem rozwiązują dogłębnie, dokonują wnikliwych analiz;
- odwaga - bez lęku i obaw podejmują ryzyko, w obliczu nieznanego nie paraliżuje ich strach i lęk, dzięki czemu dążą do konfrontacji, eksperymentują, poszerzają swe umiejętności;
- spontaniczność i impulsywność - są żywi i energiczni, działają pochopnie, niekiedy emocje wymykają się im spod kontroli.

E. Nęcka (2012, s. 137n), charakteryzując indywidualne cechy twórców, opisuje trzy najważniejsze grupy cech osobowości. Należą do nich otwartość, niezależność i wytrwałość.

1.4. Czynniki sprzyjające i utrudniające twórczość

Charakteryzując i opisując twórczość jako zjawisko wielowymiarowe uwzględniając z jednej strony osobę twórcy, a z drugiej proces twórczy, nie w sposób nie dokonać analizy czynników sprzyjających jak i utrudniających twórczość. Interesujące są zatem zagadnienia, jakie warunki sprzyjają twórczości, co decyduje o tym, że jednostki obdarzone niezwykłymi zdolnościami, aktywnie i z pasją uczestniczą w życiu na różnych płaszczyznach swego funkcjonowania, inni zaś, równie utalentowanym brakuje odwagi, chęci działania i entuzjazmu. Zastanawiające jest również to, że jeśli twórczość jest ogólnie dostępna człowiekowi, to dlaczego tak wielu ludzi unika aktywności twórczej, angażując się w działalność odtwórczą, co zatem powoduje, że u niektórych osób twórczy potencjał i możliwości psychiczne nie są w pełni wykorzystywane?

S. Popek (1997, s. 28) uważa, że każda jednostka ma nieco inne zapotrzebowanie na stymulację, i to zarówno co do siły, jak i jakości bodźców. To, co dla jednego człowieka ma wpływ hamujący, np. stres, trudne warunki materialne, trudne warunki społeczno -polityczne), dla innych może mieć znaczenie stymulujące. Stymulacja bądź hamowanie aktywności odbywa się w konkretnych warunkach środowiskowych, które dokonują się poprzez oddziaływanie środowiska rodzinnego, szkolnego, grup rówieśniczych, a więc ogólnie pojętego środowiska społeczno – kulturowego.

J. Trzebiński (1981, s. 130-131) stwierdza, że twórczość rozwijana jest poprzez (...) *bogaty i różnorodny system doświadczeń i specyficzny sposób ich utrwalania w strukturach poznawczych, różnorodność i zmienność zachowań oraz ich szybką reorganizację w nowych sytuacjach, wysoką samoocenę, poszukiwanie i preferowanie nowych rozwiązań.*

Wszelkie działania twórcze, umiejętności i zdolności w bardzo dużym stopniu są do wyuczenia i opanowania.. Niezwykle ważne jest dzieciństwo i pierwsze relacje rodzinne. Tu bowiem kształtuje się osobowość, dziecko poznaje wartości, buduje relacje międzyludzkie (Jankowska, 2003; Szmidt, 2007; Karwowski, 2009). E Nęcka (2012, s.154-158) opisuje ogromny wpływ rodziny na powstawanie i kształtowanie się postawy twórczej dziecka.

J. Sołowiej (1997, s. 67) wskazuje na następujące stymulatory twórczości:

- otwartość na problematykę kulturalną - należy prowadzić liczne dyskusje, weryfikować znane już poglądy i ustalone hipotezy;
- wysokie stanowisko w systemie społecznych wartości, które uzyskać można przez samorealizację i osobisty rozwój;
- duży dostęp do wytworów twórczości i wszelkich informacji;
- różnorodność kulturowa, wpływ odmiennych poglądów, religii;
- tolerancja dla rzeczy nowych i nieznanych;
- współpraca jaką nawiązują ze sobą jednostki wybitne;

- społeczne poparcie, aprobaty na twórczość i samych twórców.

Jak podkreśla M. Malicka (1982, s. 39) *bogactwo rozumiane jako możliwość intensyfikowania przeżyć i poszerzania doświadczeń wychowanka mogą na przykład zapewnić kontakty z zawierającym duży ładunek twórczości, cennymi dziełami kultury, zwłaszcza przeżycia dzieła sztuki wydaje się mieć szczególne walory wzbogacające. Jest więc źródłem nowych, ważnych doświadczeń.* Doświadczenie różnych sytuacji, odmiennych kultur, nowych zjawisk pobudza wyobraźnię, rozwija empatię, ciekawość i pasję.

Indywidualne, podmiotowe czynniki sprzyjające twórczości rozpatruje również J. Koziński (1997), wymieniając pięć podstawowych grup:

- 1) silna motywacja wynikająca z ciekawości poznawczej, wytrwałość i upór;
- 2) introwersja czyli najogólniej skierowanie energii „do wewnątrz”;
- 3) nonkonformizm, niezależność w myśleniu i działaniu, nieuleganie naciskom zewnętrznym, schematom;
- 4) umiejętność krytycznej oceny, dostrzeganie luk, niejasności, a przy tym jednocześnie ostrożność w stawianiu nowych hipotez i budowaniu nowych teorii;
- 5) brak równowagi emocjonalnej, ambicja, wrażliwość, pewność siebie, radykalizm w swoim postępowaniu (por. także: Uszyńska-Jarmoc, 2007, s. 78).

Autorzy badający uwarunkowania twórczości zgodnie zwracają uwagę, że największe znaczenie w ujawnianiu się zachowań twórczych ma rodzina i atmosfera w niej panująca. Na twórczość w dużej mierze wpływają także warunki materialne, które pomagają bądź komplikują rozwój każdego członka rodziny. Istnieje wiele czynników, które utrudniają proces twórczy i kształtowanie się zachowań twórczych u dziecka i u dorosłej jednostki.

Według M. Malickiej (1982, s. 41) do utrudnień należą:

- małe, akustyczne mieszkania, brak przestrzeni do swobodnej zabawy i nauki, niewygodne warunki do spania;
- dalekie dojazdy rodziców do pracy w zatłoczonych środkach komunikacji, zmęczenie matek pracujących zawodowo;
- skrócony czas wypoczynku - częsta konieczność mieszkania z krewnymi lub obojętnymi ludźmi; zamknięty system rodzinny - liczne nakazy, zakazy, atmosfera presji, zagrożenia, nietolerancji - autorytarna dyscyplina lub nadmierna opiekuńczość;
- ubóstwo dostarczanych doświadczeń, brak w otoczeniu indywidualności, wzorów do naśladowania, mała autonomia dziecka, pozbawienie dziecka przedmiotowości;
- brak u dziecka satysfakcji z działań i motywacji do dalszej aktywności, zniechęcenie go do dalszego eksplorowania, dezaprobaty dla twórczej wyobraźni i fantazji dziecka.

W. Dobrołowicz (1993) badając bariery twórczości wskazał na trzy grupy czynników stanowiących przeszkody w powstawaniu i ujawnianiu się twórczości. Są to:

- 1) Bariery przedmiotowe – bariery fizyczne, materialne i techniczne. Obejmują one wszelkie niedogodności życia codziennego, a w szczególności kłopoty finansowe, trudności ekonomiczne, wysokie koszty utrzymania. Wszystko to powoduje, że w rodzinie narastają napięcia, powstaje nadmierne zmęczenie, przytłaczająca atmosfera psychiczna i niekorzystne warunki do jakiegokolwiek rozwoju.
- 2) Bariery podmiotowe - związane z percepcją, umysłem, emocjami, motywacją, osobowością. Można tu wyróżnić następujące cechy osobowości: lęk przed ośmieszeniem, odrzuceniem, brak wiary we własne siły, brak odwagi, konformizm,
- 3) Bariery psychospołeczne – społeczne struktury, prawo socjologiczne, negatywna reakcja otoczenia na twórczość.

E. Nęcka (1995, s. 121) wyróżnia cztery typy przeszkód dla twórczości. Na pierwszym miejscu wymienia procesy i mechanizmy psychiczne, które przeciwdziałają powstaniu procesom twórczym. Następnie wyróżnia mechanizmy powodujące przedwczesne zakończenie interakcji, tzn. uznanie jakiejś struktury próbnej za strukturę spełniającą, mimo istniejących jeszcze potencjalnych możliwości dalszego wzajemnego oddziaływania celu i struktur próbnych. Trzecia grupę stanowią mechanizmy zakłócające swobodny przebieg interakcji twórczej, czyli ingerujących z zewnątrz w autonomiczny i samoregulujący się proces współoddziaływania celu na struktury próbne i odwrotnie. Czwarta kategoria dotyczy przeszkód, które pozbawiają interakcje twórcze potencjalnie pozytywnych kierunków rozwoju.

E. Nęcka (2005, s. 198) twierdzi, że *nie ma takiej potrzeby ludzkiej czy rodzaju motywacji, która nie byłaby w stanie wyzwolić aktywności twórczej. Można mówić jedynie o motywach najczęściej skłaniających ludzi do twórczości, albo o takich, które jej w szczególności służą*. Jak wynika z wielu badań twórczości nie służy motywacja zewnętrzna (chęć zdobycia nagrody, uniknięcia kary), służy jej natomiast motywacja autonomiczna. Oznacza to, że nagrody zewnętrzne takie, jak na przykład pieniądze, sława i uznanie społeczne niekoniecznie motywują do działań twórczych. Bardzo często rywalizacja, presja, wygórowana ambicja stanowią dużą przeszkodę w realizacji zamierzonych planów. Motywacja autonomiczna cechuje się zamiłowaniem, pasją, entuzjazmem wysiłkiem, wytrwałością, a także umiejętnie połączenie pracy z zabawą. Bawiąc się doznajemy takich uczuć jak radość, przyjemność, satysfakcja, a także rozwijamy umysł, ćwiczymy funkcje psychiczne. E. Nęcka (2005, s. 89) sugeruje, że *twórczość jest dojrzałą formą zabawy*. Na proces twórczy składają się dodatnie, ale także ujemne emocje, które mogą mieć bezpośredni wpływ na skutki tworzenia. Zachowanie twórcze niesie ze sobą często ryzyko bycia samotnym, niezrozumiałym, ośmieszonym i odrzuconym przez najbliższe i dalsze otoczenie. Konieczność podejmowania ryzyka, to także branie pod uwagę prawdopodobieństwa porażki. Wiele osób nie potrafi znieść

klęski, przyznać się do przegranej, a także podjąć ryzyka bycia krytykowanym czy odrzuconym (Nęcka, 1995, s. 129).

Nagrody i kary niekoniecznie służą twórczości, choć jej nie wykluczają. Rywalizacja, konieczność wykonania zadania, presja może działać stymulująco bądź hamująco. Jak podkreśla M. Tyszkowa (1985, s. 168) podmiotem aktywności jest jednostka w całości kształcie swoich fizycznych i psychicznych właściwości i stąd efekty działalności zależą od warunków aktywności, cech osobowości i układu stosunków jednostki z innymi ludźmi. Motywacje różnego rodzaju uaktywniają się w toku nabywania wielu doświadczeń życiowych.

Twórcze zachowanie się przebiega nieco inaczej u kobiet niż u mężczyzn. Według A. Moir i D. Jessel (2003, s. 141) dziewczynki i chłopcy rodzą się z odmiennie uformowanymi mózgami, stąd myślą na różny sposób, różne są ich mocne strony, różne skale wartości, różne strategie wobec życia. Te skłonności mózgu są wzmacniane i doskonalone przez całe życie. Kobieta jest wrażliwsza od mężczyzny, bardziej zwraca uwagę na szczegóły, inaczej odbiera i reaguje na bodźce. Reaguje silniej na dotyk, zapach i dźwięk, na więcej bodźców zwraca uwagę, a więc więcej widzi i bardziej szczegółowo pamięta to, co widzi. Ma także lepszą pamięć do twarzy i charakterów. Natomiast mężczyzna jest pragmatyczny i logiczny, skupia się na przedmiotach – czym są, jak działają, jaką zajmują przestrzeń. Mężczyźni chcą dominować, budować, konstruować, tworzyć w świecie materialnych przedmiotów, interesuje ich na ogół „świat zjawisk”. Kobiety są bardziej intuicyjne, nastawione na relacje i bardziej od mężczyzn praktyczne i skoncentrowane na szczegółach (Jankowska, 2009, s. 79).

Przekonania i stereotypy tkwiące w społeczeństwie dotyczące płci, ról i zachowań typowych dla kobiet i mężczyzn mogą w pewnym stopniu uniemożliwić twórczy rozwój u młodych ludzi w niektórych dziedzinach ich życia. Wobec dziewczynek i chłopców, wychowywanych w tej samej rodzinie często stosuje się odmiennie metody wychowawcze. Istnieją ustalone kanony, zasady i tolerancja na to, co powinni robić chłopcy, a co dziewczynki. Jednakże według W. Dobrołowicza (1993, s. 129) *płeć a twórczość oraz bariery psychiczne to problem kontrowersyjny. Można tu wyróżnić dwa skrajne stanowiska: pogląd, że mężczyźni mają większe możliwości twórcze, a więc mniejsze bariery psychiczne, oraz pogląd głoszony wytrwale (...), że nie ma istotnych różnic.*

W. Dobrołowicz (2003, s. 81) uważa, że historia wyższych mechanizmów regulacyjnych, które dotyczą twórczości obejmują rozwój zorganizowanego charakteru zachowania się dziecka. Początkowo dziecko jest obiektem sterowanym przez dorosłych, gdzie występuje dużo różnego rodzaju zakazów (gestów zakazujących, pogróżek, pogróżek słownych: „nie ruszaj”, „be”, „siedź cicho” itp.). Istota interioryzacji polega na tym, że bodźce zewnętrzne stają się większym czy mniejszym stopniu regulatorami wewnętrznymi, w wyniku których człowiek sam sobie nakazuje i zakazuje w sposób mniej lub bardziej świadomy lub nawet nieświadomy.

1.5. Struktura systemu rodzinnego i styl wychowawczy a zachowania twórcze dzieci

Dzieci rodzą się z olbrzymim potencjałem twórczym oczekującym na spełnienie. Często jest jednak tak, że dorośli uczą dzieci nadmiernej ostrożności, kompromisu, uległości, wzorowania na przyjętych schematach, ograniczając przez to ich rozwój twórczy. Tymczasem postawa twórcza ma charakter powszechny. Pobudzanie tej dyspozycji jest sprawą wychowania.

D. Lewis (1998, s. 11) pisze, że *dzieci uczą się nieinteligentnego zachowania się. Uczą się bycia ostrożnymi, co ogranicza ich rozwój twórczy (...) To wskutek naszych ingerencji dobrze zapowiadające się dziecko nie spełnia wrodzonej obietnicy, gdyż my ją tłumimy, a nieraz niszczymy. To my rodzice, uczymy nasze dzieci niedoceniać ich własnych umysłów i pomniejszania własnych możliwości (...) To właśnie my, dorośli, wpajamy dziecku pogląd, iż głupota jest bardziej opłacalna niż inteligencja, że żyć, aby przeżyć jest bezpieczniejszą strategią zachowania się niż podejmowanie wysiłków do osiągnięcia sukcesu.*

Twórczości w okresie dzieciństwa sprzyjają odpowiedni styl wychowawczy rodziców, a także *wartości ludzkie i materialne, stopień zorganizowania, różnorodność dostarczanych doświadczeń oraz konsekwencja postępowania – to składniki tego co Ruchlin nazywa wartością heurystyczną środowiska* (Wall, 1989, s. 141).

Pierwszymi odbiorcami i krytykami twórczości u dzieci są rodzice i najbliższe otoczenie dziecka. Dlatego niezwykle ważna staje się rodzina pochodzenia, właściwa atmosfera, wzajemne zrozumienie, poszanowanie praw i satysfakcja z dokonywanych wyborów. Rodzice powinni przekazać dzieciom odpowiedni system wartości, budować takie cechy jak otwartość i tolerancję dla różnego typu zachowania, odmiennych poglądów, co w większym stopniu pobudza dalszy rozwój każdej jednostki. Różnorodność bodźców kulturalnych, wolny dostęp do ważnych i cennych dzieł, społeczne uznanie dla twórczości to czynniki wpływające pozytywnie na twórcze zachowanie się (Davidson, Davidson, 2000; Jankowska, 2003; Szmidt, 2007; Karwowski 2012; Nęcka, 2012).

Na proces twórczy dziecka wpływ ma styl wychowania rodziców, a także ich własne poczucie bezpieczeństwa. W. D. Wall (1989, s. 144) uważa, że poczucie bezpieczeństwa dziecka zależy od pewności siebie z jaką rodzice, a przede wszystkim matka, opiekują się, od tego czy reakcje osób z tego otoczenia są obliczalne i odpowiedzialne, a opieka regularna. Ogromne znaczenie w kształtowaniu postawy twórczej ma poczucie bezpieczeństwa rodziców i miłość okazywana dziecku przez nich. Bardzo ważna także w procesie kształtowania twórczości jest również świadomość samego dziecka, że jest chciane, doceniane, kochane i chronione oraz zachęcane do próbowania swoich sił (tamże, s 144).

Psychologowie stwierdzają, że struktura rodziny pochodzenia i style wychowawcze stosowane przez rodziców wobec dziecka mogą wpłynąć pozytywnie lub hamująco na zachowania twórcze dzieci (np. Davidson, Davidson, 2000; Dobrołowicz, 1993, 2003; Jankowska, 2003; Karwowski 2009, 2011, 2012; Nęcka, 1995, 2005, 2012, Popek 2003, 2004; Szmidt 1997, 2007; Wall, 1989).

Struktura rodziny prawidłowa, w której zaspakajane są potrzeby wszystkich członków rodziny sprzyja kształtowaniu się zachowań twórczych dzieci, natomiast nieprawidłowe struktury rodzin pochodzenia i zbyt rygorystyczny styl wychowania, lub też nadopiekuńcza postawa nie jest ich korzystnym predykatorem.

M. Ryś (2004, 2009) wyodrębniła na podstawie typologii D Fielda pięć systemów rodzinnych: rodzinę chaotyczną, władzy, prawidłową, nadopiekuńczą i uwikłaną.

W rodzinie chaotycznej brak jest więzi, organizacji, występują ciągłe konflikty i zadreczanie innych swoimi problemami. Nie istnieją bliższe związki pomiędzy małżonkami, rodzicami i dziećmi. Dystans emocjonalny i uczuciowy powoduje, że każda jednostka systemu musi sama radzić sobie z własnymi problemami. Brak zaufania potęguje przepaść pomiędzy rodzicami i dziećmi, a reguły ustalone przez dorosłych są dobre tylko wtedy, gdy służą do osiągnięcia określonego celu. Rodzice często postępują nieodpowiedzialnie, niekonsekwentnie i niesprawiedliwie, ignorują i wykorzystują swoje dzieci. Ich metody wychowawcze bazują na lekceważeniu, wykorzystywaniu, wytykaniu błędów i niepowodzeń dzieci. Stosowane kary są odpowiednie w stosunku do przewinienia, mają na celu poniżenie dziecka. W rodzinie chaotycznej dzieci czują się niekochane, pałają gniewem, chęcią zemsty, rośnie w nich poczucie niedowartościowania (Ryś, 2009, s. 11).

System rodziny chaotycznej nie wpływa pozytywnie na kształtowanie się osobowości dzieci. Rodzice nie stymulują rozwoju intelektualnego dzieci, nie zabezpieczają ich potrzeb emocjonalnych i intelektualnych, nie liczą się z ich zdaniem, nie stosują prawidłowych wzmocnień, a tym samym ich rozwój twórczy może być zahamowany (Jankowska, 2003; Szmidt, 2007; Ziemska, 2009).

W rodzinie władzy rodzice narzucają dzieciom swoją władzę, ciągle krytykują i wynajdują ich wady, błędy w działaniu i niedociągnięcia. Wszystko to powoduje obcość między rodzicami i dziećmi, prowadzący do zaniku więzi. Rodzice są aktywni w pełnieniu swoich ról rodzicielskich, które traktują jak obowiązki i powinności wobec członków rodziny. Styl życia rodziny przepełniony jest surowością, zasadami, które konsekwentnie wszyscy mają obowiązek wypełniać. W przekonaniu wszystkich członków rodziny, życie składa się z nieskończonej listy obowiązków, a spełnienie ich świadczy o więzi rodzinnej i miłości. Rodzina stosuje swoisty dryl wychowania, w którym dziecko dopiero po fakcie dowiaduje się, że postąpiło źle lub niewłaściwie wykonało daną czynność. Rodzice bowiem nie dają mu żadnych wskazówek, oczekują natomiast, że samo powinno wiedzieć, jak postąpić i jak wykonać. W razie złego wykonania obowiązków, dziecko jest przez rodziców karcone i krytykowane, a nierzadko ośmieszane i poniżane. Rodzicom brakuje cierpliwości i odpowiedniej wiedzy

o zdolnościach, umiejętnościach, a także słabościach i niedostatkach własnych dzieci. Członkowie rodziny władzy nie posiadają zdolności budowania wzajemnych relacji. Rodzicom łatwiej mówi się o obowiązkach, zasadach i regułach panujących wewnątrz rodziny niż o uczuciach, emocjach i problemach rodzinnych (Field, 1999, s. 44; Ryś, 2009, s. 12).

Dzieci z rodzin władzy traktują rodziców jak przełożonych, a nie jak opiekunów i osoby, które powinny ich wspierać i im pomagać. Nie mają do rodziców zaufania, więc gdy mają problem nie przychodzą prosić o pomoc. Mają poczucie, że rodzice są po przeciwnej stronie w wyniku czego wycofują się emocjonalnie. Dzieci wychowane w rodzinie władzy zazwyczaj nie doświadczają ciepła rodzinnego, czułości i dlatego w dorosłym życiu mają problemy z okazywaniem uczuć i wchodzenia w bliskie relacje z innymi ludźmi. Zazwyczaj jako dorośli są niezależni i samodzielni, ale rzadko proszą innych o pomoc, wybierają samotną walkę z zaistniałymi trudnościami. Sposób wychowania w rodzinie władzy przyczynia się do powstania chłodu emocjonalnego. Występuje wzajemna obcość i niechętnie nastawienie członków rodziny względem siebie. Atmosfera panująca w rodzinie władzy nie sprzyja rozwojowi zachowań twórczych, gdyż brakuje dzieciom poczucia bezpieczeństwa, wsparcia i motywacji do wszelkich działań. Nadmierna kontrola sprawowana w dzieciństwie, dryl obowiązkowości, lęk przed oceną, krytyką, jak również brak odpowiednich wzorców zachowań i zaburzone relacje wewnątrzrodzinne hamują twórcze działania (Dobrołowicz, 2003; Karwowski, 2009).

W rodzinie nadopiekuńczej, w przeciwieństwie do rodziny władzy, na pierwszym miejscu stawia się sferę uczuć. Członkowie rodziny nadopiekuńczej w obawie przed napięciem lub brakiem akceptacji unikają sporów, rezygnując z własnej indywidualności. Wówczas unika się rozmów na „trudne” tematy i problemy. Plany całej rodziny determinowane są przez dzieci, które posiadając kluczową pozycję domagają się stałej pomocy ze strony rodziców. Małżonkowie skupiają się na dzieciach, koncentrują się na zaspakajaniu ich potrzeb, a małżeńskie relacje schodzą na dalszy plan. To faktycznie dzieci sprawują władzę nad rodzicami, stawiają im żądania, w momencie niezaspokojenia potrzeb oskarżają rodziców o brak troski. Rodzice żyją w ciągłym przekonaniu nawet wtedy gdy dzieci już są nastolatkami, że są nadal małe i nie poradzą sobie w codziennym życiu, więc nie stawiają wymagań i nie stosują kar (Ryś, 2009, s. 15).

Postawa nadmiernie chroniąca nie sprzyja zachowaniom twórczym dziecka, gdyż jak pisze M. Ziemska (2009, s. 62) charakteryzuje ją: *przesadna opiekuńczość i nadmierna pobłażliwość, rozwiązywanie za dziecko trudności, niedopuszczanie do samodzielności – dziecko trzymane jest jak kokon, niewiele wiedząc o codziennym życiu*. Dzieci wychowane w rodzinie nadopiekuńczej są zależne od rodziców, są nieprzygotowane do życia, nie potrafią radzić sobie w sytuacjach trudnych i takich, które wymagają od nich wysiłku, są niezaradne. Nadmiar uczuć i silne skoncentrowanie na dziecku nie sprzyja jego

indywidualności i niezależności. Jednostki wychowane w rodzinie nadopiekuńczej wolą dostosowywać się do sytuacji i innych osób niż samodzielnie wykonywać zadania. Brak im pewności siebie, co powoduje, że opinia zewnętrzna i społeczna presja stają się ważniejsze od własnych pragnień i potrzeb. Niepewność i niestabilność, brak wiary w swoje możliwości powodują, że jakie przynoszą szybko się wycofują w samodzielnych działaniach, albo ich w ogóle nie podejmują, tym samym utrwalając zachowania odtwórcze, konformistyczne (Forward, 2004; Jankowska, 2003; Plopa 2004).

W rodzinie uwikłanej występuje tendencja do uzależnienia, czyli „wikłania” i przywiązania poszczególne osoby w rodzinie, a zwłaszcza dzieci w stosunku do rodziców. Małżeństwo rodziców na ogół nie spełnia oczekiwań małżonków, stąd starają się potrzeby emocjonalne zaspokoić przy pomocy wikłających relacji z dziećmi. Rodzice manipulują dziećmi, silnie oddziałują na myślenie i psychikę dzieci nie pozwalając im na samodzielność, uzależniają je od siebie hamując ich samodzielny rozwój. Są przy tym zaborczy i nieprzejednani, kontrolują i wzbudzają w nich poczucie winy. Metoda wychowawcza skupia techniki manipulacyjne „*gdybyś mnie kochał to byś...*”, konformizm i brak wyrażania prawdziwych uczuć (Field, 1999, s. 82-83; Ryś, 2009, s. 16).

Dzieci chcąc się dostosować do wymagań rodziców rezygnują z własnych pragnień i ambicji. Gdy podejmują samodzielne działania odczuwają lęk, obawę, towarzyszy im poczucie winy i wewnętrzne rozdarcie. Dzieci oczekują wskazówek, jak mają postępować. W swych decyzjach są niepewne, niezaradne, i niepewne siebie. Ich sfera emocjonalna jest zaburzona. W dorosłym życiu powielają zachowania swych rodziców w stosunku do własnych dzieci. D. Field (1999, s. 93) stwierdził, że wszelkie trudności w dorosłym funkcjonowaniu człowieka wychowanego w rodzinie uwikłanej wynikają z wcześniejszego zaprogramowania dzieci przez rodziców. Wszystko to nie wpływa pozytywnie na kształtowanie się zachowań twórczych dziecka i potem człowieka dorosłego, a lęk i niepewność wzmacnia wręcz odtwórczy sposób funkcjonowania.

W rodzinie prawidłowej wszyscy członkowie są powiązani, choć zachowują swoją odrębność. Rodzice współpracują ze sobą, a dzieci mogą na nich polegać. W rodzinie tej szanuje się prawa i uczucia innych, zachęca się do rozwoju w każdej dziedzinie życia, zaspakaja w miarę możliwości potrzeby wszystkich członków. Styl rodzicielski opiera się na poczuciu bezpieczeństwa, akceptacji, poznaniu dziecka, a więc znajomości mocnych i słabych stron, uzdolnień, talentów i słabszych stron. Rodzice posiadają u dzieci autorytet, nie muszą obawiać się o utratę ich miłości. Problemy i ważne dla rodziny sprawy podejmowane są wspólnie, rodzice jednak posiadają autorytet. Mąż i żona współpracują ze sobą, wspierają się wzajemnie nie tylko w sprawach rodzinnych, ale i na polu zawodowym. Wzajemnie dbają o własny wszechstronny rozwój, jak również pozostałych członków rodziny. Silny związek rodziców, oparty na szacunku, miłości i zrozumieniu, tworzy harmonijną całość, która daje dzieciom poczucie bezpieczeństwa i zaspakaja ich potrzeby emocjonalne i społeczne (Ryś, 2009, s. 13).

W rodzinie prawidłowej wszystkim członkom zależy na wzajemnym rozwoju, rodzice zachęcają dzieci do rozwijania zdolności i talentów. Ponadto rodzice starają się wszechstronnie stymulować ich rozwój uwzględniając wszystkie sfery: fizyczną, psychiczną, intelektualną, wolitywną, społeczną i duchową uczestnicząc w zabawie, nauce, pokonywaniu trudności i w chwilach radości i smutku. Rodzice w zależności od wieku dzieci motywują je do samodzielnych działań, pomagają pokonywać trudności, chwalą za osiągnięcia, wskazują na błędy, nie dewaluuując dziecka oraz nakłaniają do twórczego wysiłku. Wszystko to sprzyja powstawaniu zachowań twórczych człowieka (Przetacznik-Gierowska, 1998; Davidson, Davidson, 2000; Jankowska, 2003; Karwowski, 2009).

Każda rodzina stosuje określony styl wychowawczy, poprzez który oddziałuje na pozostałych swych członków. Przez styl wychowania rozumie się *dobór i zastosowanie zespołu środków wychowawczych lub też wypadkową sposobów i metod oddziaływania na dziecko w rodzinie* (Ryś, 2009, s. 17). Poszczególne style wychowawcze, a także ich stopień natężenia wpływają na specyfikę zachowania się dziecka i jego twórczość.

M Ryś (2009) wyróżniła następujące style wychowania: demokratyczny, autokratyczny, liberalno-kochający i liberalno-niekochający.

Styl demokratyczny charakteryzuje się poszanowaniem praw i uczuć każdego członka rodziny, wzajemnym zaufaniem i wspólnym rozwiązywaniem problemów. W procesie wychowania zazwyczaj stosuje się perswazję i argumentację, odrzuca się natomiast kontrolę i przymus. Każdy członek rodziny może swobodnie i bez obaw wyrażać swoje zdanie. Poglądy i zapatrywania. Problemy i niepokoje dziecka są traktowane poważnie, co przyczynia się do budowania więzi i relacji w rodzinie, a także w społeczeństwie. Styl demokratyczny cechuje wzajemna akceptacja, tolerancja i otwartość. Rodzice znają swoje dzieci, wiedzą jakie mają wady i zalety, umiejętności i słabości, dzięki czemu mogą w odpowiedni sposób reagować i oddziaływać na swe pociechy. Dzieci współpracują z rodzicami na równych zasadach i wspólnie uczestniczą w życiu rodzinnym. Jednakże w ważnych dla rodziny sprawach rodzice mają decydujący głos. Dzieci znają swoje obowiązki i starają się je sumiennie wypełniać. W stylu demokratycznym nie stosuje się surowych kar, zastępuje się je tłumaczeniem, argumentacją i odpowiednimi przykładami. Rodzice stosujący demokratyczny styl wychowania dysponują autorytetem wywodzącym się z wiedzy i doświadczenia oraz własnego przykładu (Ryś, 2009, s. 17).

Głównym celem wychowania w stylu demokratycznym jest troska o wszechstronny rozwój każdej jednostki. Akceptująca i demokratyczna postawa rodziców wobec dziecka sprzyja wszechstronnemu jego rozwojowi, oryginalności, wytrwałości, ciekawości i fantazji. Osoby wychowane w stylu demokratycznym są otwarte, oryginalne i spontaniczne. Wzajemny szacunek i tolerancja, typowe dla demokratycznego stylu przyczyniają się do budowania twórczych postaw, rozwoju

emocjonalnego i intelektualnego. Dzieci wychowane w takiej rodzinie są samodzielne, niezależne, twórcze. Rozwijają się społecznie, wykazują większą wrażliwość na problemy innych ludzi (Davidson, Davidson, 2000; Dobrołowicz, 2003; Jankowska, 2003).

Styl autokratyczny cechuje nadmierna kontrola rodziców, obejmująca także relacje pozarodzinne. Brak jest w rodzinie okazywania uczuć, zwłaszcza dzieciom, gdyż rodzice sądzą, że okazywanie im „psuje” dzieci (Ryś, 2009, s. 17). Relacje i życie rodzinne polega na spełnianiu wielu obowiązków, a w wychowaniu kluczową rolę odgrywa kara. Styl autokratyczny ma charakter konserwatywny i jest oparty na autorytecie przemocy (Przetacznik–Gierowska, 1998, s. 129).

W wyniku wychowania w stylu autokratycznym dziecko zna swoje obowiązki i prawa, wie, co to jest konsekwencja. Sukcesy, które osiąga dziecko są dla rodziców na tyle oczywiste, że nie trzeba ich podkreślać i doceniać. Natomiast każdy błąd dziecka jest przez rodziców zauważony i skrytykowany (Ryś, 2009, s.17)

Styl autokratyczny występuje w dwóch wariantach. Pierwszy z nich jest surowy i polega na stosowaniu mocnych środków represji, ograniczeniu swobody, stawianiu wysokich wymagań, pouczeniu i zastraszaniu. Drugi styl autokratyczny jest łagodniejszy, kary zastępowane są naganą słowną, upomnieniami, a w razie sytuacji kryzysowej rodzice podają dziecku pomocną dłoń (Przetacznik–Gierowska, 1998, s. 130).

Styl autokratyczny hamuje twórczy rozwój dzieci. Kontrola i narzucana władza rodziców powoduje wzrost niepewności siebie u dziecka, niedowartościowanie i lęk przed podejmowaniem samodzielnych decyzji. Sukcesy dziecka nie są doceniane, porażki zaś potęgowane i wyolbrzymiane przez autokratycznych opiekunów, co tłumi u nich chęć ekspresji i ujawniania własnych potencjalnych możliwości. Dyscyplina i „sztywne reguły”, które często graniczą z tresurą powodują u dziecka brak tolerancji dla inności i odmienności, lęk przed nieznanym i izolowanie się od innych. Rodzice tłumią spontaniczność dzieci narzucając im swoją wolę, podejmując za nie decyzje. Poprzez surowy system kar i na ogół brak nagród, kształtują u dzieci postawę konformistyczną w stosunku do innych i w działaniu, a także przyczyniają się do tego, iż dzieci rozwijają umysł o charakterze konwergencyjnym. Liczne nakazy i zakazy powodują życiową niezaradność, podporządkowanie się grupie, lęk przed podejmowaniem decyzji i działań oraz wzrost kompleksów i bierność w codziennym życiu. Mechanizmy obronne dziecka wychowywanego w stylu autokratycznym to: opór, bunt, złość, gniew, brak sił twórczych, przymilanie się, agresja (Karwowski, 2012).

W rodzinie, stosującej styl liberalno-kochający panują zasady oparte na całkowitej swobodzie, spontanicznym rozwoju i niestawianiu wymagań. Rodzice ingerują i interesują się sprawami dziecka przede wszystkim wtedy gdy ono o to poprosi i potrzebuje, a interweniują w przypadkach wymagających ich niezbędnej obecności i reakcji. W stylu liberalno-kochającym rodzice są związani ze swym dzieckiem, budują wzajemne więzi, kierują się czułością, miłością i wzajemnym zaufaniem. Rodzice

zaspakajają potrzeby dziecka i zapewniają odpowiednie warunki do pracy i nauki (Ryś, 2009, s. 18).

Styl liberalno-kochający, mimo małej ingerencji w życie dziecka, pozytywnie wpływa na kształtowanie dojrzałej i wszechstronnej osobowości dzieci. Dzięki otwartości i elastyczności systemu rodzinnego stosującego styl liberalno-kochający dziecko ma swobodę wyboru, nie jest hamowane i ograniczane. Dzięki temu może swobodnie i bez przeszkód rozwijać się w każdej dziedzinie swojego życia. Wychowanie w takim stylu powoduje, że dzieci charakteryzują się większym stopniem pewności siebie, większą inicjatywą, zaradnością, odpowiedzialnością, bardziej rozwiniętymi skłonnościami do współzawodnictwa. Ponadto wykazują się odpornością na zmiany, są tolerancyjne wobec odmiennych poglądów i przekonań (Przetacznik – Gierowska, 1998, s. 131).

Natomiast w rodzinie stosującej styl liberalno-niekochający występuje chłód emocjonalny i obojętność w stosunku do pozostałych członków rodziny. Rodzice nie wykazują zainteresowania swoimi dziećmi. Zaburzone są relacje międzyludzkie, rodzina nie przywiązuje zbyt dużej uwagi do pogłębiania uczuć i wzajemnych więzi, a także poszerzania własnych umiejętności i zdolności (Ryś, 2009, s. 18).

Obojętność wobec jakiegokolwiek aktywności dziecka, niedocenywanie jego starań, brak uznania dla jego podmiotowości i współpartnerstwa w rodzinie powoduje spadek aspiracji życiowych, motywacji do działań różnego typu. Tylko nieliczne jednostki potrafią odnaleźć się w takiej rodzinie, pokonać trudności związane z wychowaniem w stylu liberalno-niekochającym i wykorzystać rodzinne trudności do własnej realizacji.

Style wychowania stosowane przez rodziców niewątpliwie wpływają na kształtowanie się i rozwijanie osobowości twórczej dzieci, chociaż należy podkreślić, że nie jest to czynnik jedyny. Dopiero w powiązaniu z postawami rodziców wobec dziecka, z więzią emocjonalną łączącą członków rodziny i z ogólną atmosferą w niej panującą czynnik ten nabiera właściwego znaczenia (Przetacznik–Gierowska, 1998, s. 131-132).

Aktywność twórcza realizowana jest w większym stopniu w rodzinie o otwartym systemie, opartym na zaufaniu, akceptacji, dużej dawce wolności, szacunku i poczuciu bezpieczeństwa. Gdy dziecko ma zapewnione podstawowe potrzeby - kontaktu, akceptacji, autonomii, a nade wszystko miłości – buduje pozytywny obraz samego siebie, wierzy we własne możliwości, ma poczucie sprawstwa i kompetencji. Swoboda działań motywuje dziecko do spontanicznego poszerzania doświadczeń, ekspresji działania, rozwijania pasji, ciekawości i wyobraźni. To wszystko zapewnia wychowanie w rodzinie stosującej styl demokratyczny, a także styl liberalno-kochający.

2. Założenia metodologiczne badań

2.1. Cel, przedmiot badań i hipotezy badawcze

Badania miały na celu sprawdzenie czy i jak system rodziny pochodzenia wpływa na poziom zachowań twórczych i odtwórczych osób wychowywanych w danym systemie rodzinnym. W badaniu systemów rodzinnych uwzględniono strukturę rodziny pochodzenia prawidłową (rodzina prawidłowa) i strukturę rodziny nieprawidłową (rodzina nadopiekuńcza, rodzina chaotyczna, rodzina uwikłana oraz style wychowawcze: styl demokratyczny, autokratyczny, liberalno-kochający i liberalno-niekochający. Natomiast w zachowaniach twórczych uwzględniono dwa bieguny postaw: konformizm – nonkonformizm i postawę heurystyczną i algorytmiczną. Zmienną niezależną w badaniach stanowiła struktura rodziny pochodzenia, natomiast zmienną zależną stanowiły zachowania twórcze lub odtwórcze.

Przystępując do badań przyjęto następujące założenia badawcze: system rodzinny o strukturze prawidłowej sprzyja zachowaniom twórczym, a system rodzinny o nieprawidłowej strukturze (nadopiekuńcza, chaotyczna, uwikłana, władzy) wpływa na kształtowanie się nonkonformizmu i zachowań odtwórczych. Przyjęto także założenie, że demokratyczny i liberalno-kochający styl wychowania stosowany w rodzinie pochodzenia sprzyja kształtowaniu się zachowań twórczych, natomiast autokratyczny i liberalno-niekochający styl wychowania sprzyja ukształtowaniu się zachowań odtwórczych, czyli zachowań konformistycznych i algorytmicznych.

Postanowiono zweryfikować następujące hipotezy badawcze:

Hipoteza 1. Struktura prawidłowa rodziny pochodzenia koreluje dodatnio z zachowaniami twórczymi osób wychowywanych w takim systemie i ujemnie z zachowaniami odtwórczymi.

Hipoteza 2. Struktura nadopiekuńcza rodziny pochodzenia koreluje dodatnio z zachowaniami odtwórczymi, czyli nonkonformizmem i zachowaniami algorytmicznymi, a ujemnie z zachowaniami twórczymi, czyli konformizmem i zachowaniami heurystycznymi.

Hipoteza 3. Struktura chaotyczna rodziny pochodzenia koreluje dodatnio z zachowaniami odtwórczymi, czyli nonkonformizmem i zachowaniami algorytmicznymi, a ujemnie z zachowaniami twórczymi, czyli konformizmem i zachowaniami heurystycznymi.

Hipoteza 4. Struktura władzy rodziny pochodzenia koreluje dodatnio z zachowaniami odtwórczymi, czyli nonkonformizmem i zachowaniami algorytmicznymi, a ujemnie z zachowaniami twórczymi, czyli konformizmem i zachowaniami heurystycznymi.

Hipoteza 5. Struktura uwikłana rodziny pochodzenia koreluje dodatnio z zachowaniami odtwórczymi, czyli nonkonformizmem i zachowaniami heurystycznymi, a

ujemnie z zachowaniami twórczymi, czyli konformizmem i zachowaniami algorytmicznymi.

Hipoteza 6. Demokratyczny i liberalno-kochający styl wychowania stosowany w rodzinie pochodzenia sprzyja kształtowaniu się postawy twórczej, czyli zachowaniom nonkonformistycznym i heurystycznym, a więc osoby wychowane w stylu wychowawczym demokratycznym i liberalno-kochającym mają wyższy poziom zachowań twórczych, czyli zachowań nonkonformistycznych i heurystycznych.

Hipoteza 7. Autokratyczny i liberalno-niekochający styl wychowania stosowany w rodzinie pochodzenia sprzyja kształtowaniu się postawy odtwórczej, czyli zachowań konformistycznych i algorytmicznych, a więc osoby wychowane w stylu wychowawczym autokratycznym i liberalno-niekochającym mają wyższy poziom zachowań odtwórczych, czyli zachowań konformistycznych i algorytmicznych.

Hipoteza 8. Występują różnice międzypłciowe w zachowaniach twórczych i odtwórczych.

2.2. Zastosowane metody badawcze

W badaniach wykorzystano: Systemy Rodzinne- Rodzina Pochodzenia (RP) Analiza Środowiska Rodzinnego Marii Ryś oraz Kwestionariusz Twórczego Zachowania się KANH Stanisława Popka.

2.2.1. Analiza Środowiska Rodzinnego – Rodzina Pochodzenia (RP)

Marii Ryś

Kwestionariusz zawiera 100 pytań, które odnoszą się do postaw rodziców w okresie dzieciństwa (ok. 12 roku życia). Uwzględniono pięć typów rodzinnych: rodzina prawidłowa, rodzina nadopiekuńcza, rodzina władzy, rodzina chaotyczna i rodzina uwikłana. Trafność każdego z twierdzeń została określona metodą sędziów kompetentnych. Oceny sędziów wskazały na potwierdzenie trafności twierdzeń, trafność konsesyjna między oceniającymi była wysoka, procent zgodności wynosił od 88 do 95- średnio- 91,5% (Ryś, 2009, s. 18-19) Miesiąc później przeprowadzono ponowne badania. Wskaźnik rzetelności metod r - Pearsona jest wysoki, wynosi 0,88 (tamże, s. 19). Każdy z rodziców (matka, ojciec) badanych studentów mógł uzyskać od 0 do 60 punktów, co pozwala na zakwalifikowanie rodzica do odpowiedniego typu rodziny.

2.2.2. Kwestionariusz Twórczego Zachowania się KANH Stanisława Popka

S. Popek (2004, s. 170). postawę twórczą definiuje jako *aktywny stosunek do świata i życia wyrażający potrzebę poznania i świadomego przetwarzania rzeczywistości, a także własnego „ja”* Oznacza to, że zachowanie twórcze wynika nie tylko z obszernej

wiedzy jaką jednostka nabywa w toku nauczania, ale także z wrażliwości, otwartości na drugiego człowieka, rozumienia samego siebie i otaczającej rzeczywistości, pasji i ciekawości, a przede wszystkim ze świadomości znaczenia twórczości.

Koncepcja Kwestionariusza Twórczego Zachowania się KANH opiera się na założeniu, że na postawę twórczą składają się głównie dwie sfery: sfera poznawcza, która obejmuje zachowania algorytmiczne (A) i zachowania heurystyczne (H) oraz sfera charakterologiczna składająca się z dwóch biegunów: konformizmu (K) i nonkonformizmu (N) (Popek, 2000, s. 23).

Sfera poznawcza wynika z dyspozycji intelektualnych, związana jest z wysoką wrażliwością i zdolnością w postrzeganiu, przetwarzaniu i wytwarzaniem nowych informacji, zapamiętywaniu. Sfera charakterologiczna zapewnia natomiast aktywne realizowanie się potencjalnych możliwości poznawczych jednostki (tamże, s. 24).

W tabeli 2 przedstawiono model teoretyczny Kwestionariusza KANH i jego obszar pojęciowy.

Tabela 2. Model teoretyczny Kwestionariusza KANH i jego obszar pojęciowy

Sfera	KONFORMIZM	NONKONFORMIZM
Charaktero-logiczna	-zależność	-niezależność
	-pasywność	-aktywność i witalizm
	-sztywność adaptacyjna	-elastyczność adaptacyjna
	-stereotypowość	-oryginalność
	-uległość	-konsekwencja
	-słabość i lękliwość	-odwaga
	-podległość	-dominatywność
	-podporządkowanie się	-samodzielność
	-niesamodzielność	-samoorganizacja
	-niezorganizowanie wewnętrzne	-spontaniczność
	-nadmierna zahamowalność	-ekspresywność
	-defensywność	-otwartość
	-niska odporność	-wysoka odporność
	-niska wytrwałość	-wysoka wytrwałość
	-nieodpowiedzialność	-odpowiedzialność
	-brak krytycyzmu	-samokrytycyzm
	-nietolerancja	-tolerancyjność
	-niskie poczucie wartości	-wysokie poczucie wartości „ja”

PROBLEMATYKA TWÓRCZOŚCI I KULTURY

Sfera poznawcza	ZACH. ALGORYTMICZNE -kierowana spostrzegawczość -mechaniczna pamięć -odtwórcza wyobraźnia -konwergencyjne myślenie -reproduktywne i ukierunkowane uczenie się -sztywność intelektualna -bierność poznawcza -niski poziom refleksyjności -niska sprawność w przetwarzaniu i konstruowaniu -brak pomysłowości technicznej i artystycznej	ZACH. HEURYSTYCZNE -samodzielność obserwacji -pamięć logiczna -wytwórcza wyobraźnia -dywergencyjne myślenie -rekonstruktywne i samodzielne uczenie się -elastyczność intelektualna -aktywność poznawcza -wysoki poziom refleksyjności -samodzielność intelektualna -twórczość werbalna, konstrukcyjna, potencjalne uzdolnienia do twórczości artystycznej
POSTAWA ODTWÓRCZA		POSTAWA TWÓRCZA

Źródło: S. Popek, (2000), *Kwestionariusz Twórczego Zachowania KANH*, Wydawnictwo UMCS: Lublin, s. 67.

Badania rzetelności Kwestionariusza Twórczego Zachowania KANH wykazały wysoką rzetelność, ponieważ uzyskano współczynniki rzetelności dla obu skal KANH, dla skali konformizm – nonkonformizm = 0,87 i dla skali zachowania algorytmiczne – zachowania heurystyczne = 0,83 (Popek, 2000, s. 31).

Kryterium trafności zewnętrznej wobec Kwestionariusza KANH – zostało spełnione z wynikiem pozytywnym (tamże, s. 36).

Kwestionariusz Twórczego Zachowania się KANH S. Popka składa się z 60 twierdzeń, które nawiązują do czynności człowieka - uczenia się, umiejętności, działania.

Osoby badane przyznają poszczególnym twierdzeniom od 0 do 2 punktów, co pozwala na pomiar w skali punktowej 0-30 wyników każdej ze skal (K, A, N, H). Skale K - N (konformizm - nonkonformizm) i A - H (zachowanie algorytmiczne - zachowanie heurystyczne) to przeciwne bieguny, dzięki czemu wyniki tych skal można potraktować rozłącznie.

Skale K i A stanowią sferę zachowań odtwórczych, a skale N i H sferę zachowań twórczych. W każdej sferze umieszczone jest po 15 par stwierdzeń, które opisują zachowanie się badanej osoby. Wyniki poszczególnych skal, w tym sumy K+A oraz N+H decydują o zakwalifikowaniu danej jednostki do grupy o postawie twórczej bądź odtwórczej.

Kwestionariusz KANH nie mierzy konkretnych uzdolnień do czegoś, w kategoriach działalności, przedmiotu nauczania itp., ale pozwala na diagnozę ogólnych uzdolnień twórczych i odtwórczych w sferze poznawczej i motywacyjnej osobowości

człowieka. Uzdolnienia do zachowań twórczych nasycają (...) w jakimś stopniu każde działanie ludzkie, wpływając tym samym na funkcjonowanie bardziej adaptacyjne (przystosowawcze) lub innowacyjne (twórcze) (tamże, s. 57).

3.WYNIKI BADAŃ

Badaniom zostały poddane 62 osoby – studenci I roku w wieku 20 lat, w tym 31 kobiet (50%) i 31 mężczyzn (50%)¹.

3.1. Struktura rodziny pochodzenia

Typologia systemu rodzinnego obejmuje pięć systemów rodzinnych: prawidłowa, chaotyczna, nadopiekuńcza, władzy i uwikłana. Każdy z rodziców badanych studentów mógł uzyskać od 0 do 60 punktów. Wśród badanych studentów najczęściej występującą strukturą rodzinną była rodzina prawidłowa – wyniki średnie i wyższe uzyskały 33 matki i 26 ojców. Strukturę rodziny chaotycznej reprezentowało 4 ojców i 3 matki, którzy uzyskali wyniki średnie i wyższe. Dane te wskazują na rzadkie występowanie takiej struktury rodziny. W strukturze rodziny władzy - 57 ojców i 58 matek uzyskało wyniki niskie i bardzo niskie; wśród badanych bardzo mało zatem jest osób pochodzących z rodziny władzy. Rzadko występowała system rodziny nadopiekuńczej, bowiem 55 ojców i 52 matki uzyskali wynik bardzo niski. Rzadko występuje również rodzina uwikłana – 56 ojców i 58 matek uzyskało w tej skali wyniki niskie i bardzo niskie. W tabeli nr 3 przedstawiono dane dotyczące rodziny pochodzenia osób badanych.

Tabela 3. Struktura rodziny pochodzenia

WYNIKI	RODZINA									
	CHAOTYCZNA		WŁADZY		PRAWIDŁOWA		NADOPIEKUŃCZA		UWIKŁANA	
	Ojciec	Matka	Ojciec	Matka	Ojciec	Matka	Ojciec	Matka	Ojciec	Matka
Bardzo niskie	40	42	34	39	5	2	33	31	36	49
Niskie	12	11	23	19	30	27	22	21	20	9
Średnie	4	0	1	1	9	11	5	3	1	1
Wysokie	0	3	0	0	11	15	2	4	1	0
Bardzo wysokie	0	0	2	1	6	7	0	2	0	0

¹ Badania zostały przeprowadzone w ramach prowadzonego przeze mnie seminarium magisterskiego przez studentkę Justynę Bakułę.

3.2. Style wychowawcze

W tabeli nr 4 przedstawiono wyniki stylów wychowania stosowanych w rodzinie pochodzenia badanych studentów.

Tabela 4. Style wychowawcze w rodzinie pochodzenia

WYNIKI	DEMOKRATYCZNY		AUTOKRATYCZNY		LIBERALNY KOCHAJĄCY		LIBERALNY NIEKOCZAJĄCY	
	Ojciec	Matka	Ojciec	Matka	Ojciec	Matka	Ojciec	Matka
Bardzo niskie	8	7	15	23	20	20	39	36
Niskie	25	21	24	25	30	26	13	11
Średnie	1	10	7	4	5	8	3	4
Wysokie	7	3	4	2	1	1	2	0
Bardzo wysokie	4	6	6	2	2	3	0	1

Uzyskane wyniki wskazują, że matki najczęściej stosowały styl demokratyczny – 19 matek uzyskało tu wyniki średnie i wyższe, a wśród ojców najczęstszym stylem był autokratyczny – 17 ojców miało w nim wyniki średnie i wyższe. Styl liberalny rzadko był stosowany przez badanych rodziców studentów. Styl liberalno-kochający występował u 8 ojców i 11 matek, natomiast w stylu liberalno-niekochającym 5 ojców i 5 matek uzyskało wyniki co najmniej średnie.

3.3. Postawy twórcze i odtwórcze

Kwestionariusz Twórczego Zachowania się (KANH) S. Popka składa się z 60 twierdzeń, którym osoby badane przyznały od 0 do 2 punktów, co pozwoliło utworzyć skalę skali punktową 0 – 30 wyników każdej ze skal (K, A, N, H). Skale K (konformizm) i A (zachowania algorytmiczne) stanowią sferę zachowań odtwórczych, a skale N (nonkonformizm) i H (zachowania heurystyczne) - sferę zachowań twórczych.

Tabela 5. Postawa twórcza i odtwórcza

	N	Minimum	Maksimum	Średnia	Odchylenie standardowe
KONFORMIZM	62	3	30	15,21	7,10
NONKONFORMIZM	62	8	30	19,50	5,35

	N	Minimum	Maksimum	Średnia	Odchylenie standardowe
ZACHOWANIE ALGORYTMICZNE	62	7	28	18,10	5,32
ZACHOWANIE HEURYSTYCZNE	62	8	30	19,06	5,20
POSTAWA TWORCZA (N+H)	62	19	59	38,85	8,73
POSTAWA ODTWÓRCZA (K+A)	62	11	58	33,31	11,35

Maksymalną liczbę punktów (30) badane osoby uzyskały w skali konformizm, nonkonformizm i zachowanie heurystyczne. W skali zachowanie algorytmiczne badani studenci zdobyli maksymalnie 28 punktów.

Minimalne punkty, jakie uzyskano w poszczególnych skalach wyniosły: konformizm – 3 punkty, zachowanie algorytmiczne – 7 punktów, nonkonformizm i zachowanie heurystyczne – 8 punktów.

Z wyników średnich osób badanych można wnioskować, że stosunkowo niski był poziom konformizmu (15,21), dość wysoki natomiast poziom nonkonformizmu (19,50). Poziom zachowań algorytmicznych (18,10) i heurystycznych (19,06) był wyrównany, zaś postawa twórcza (38,85) przeważała nad odtwórczą (33,31).

Odchylenie standardowe stanowi średnią różnicę między badanymi osobami w poszczególnych skalach zachowania. Największe odchylenie standardowe zanotowałam w skali postawy odtwórczej (11,35), a następnie w postawie twórczej (8,73) i konformizmie (7,10).

3.4. Systemy rodziny pochodzenia a postawa twórcza i odtwórcza

Przeprowadzone badania miały na celu sprawdzenie czy i jak system rodziny pochodzenia wpływa na poziom zachowań twórczych i odtwórczych osób wychowywanych w danym systemie rodzinnym. W celu weryfikacji hipotez o zależności pomiędzy strukturą rodziny pochodzenia (prawidłowa, chaotyczna, nadopiekuńcza, władzy, uwikłana), a postawą twórczą (zachowania nonkonformistyczne oraz heurystyczne) i odtwórczą (zachowania konformistyczne oraz algorytmiczne).

Wyniki przedstawiono w tabeli nr 6.

Tabela 6. Struktura rodziny pochodzenia a postawa twórcza i odtwórcza - korelacje

	RODZINA									
	chaotyczna		władzy		prawidłowa		nadopiekuńcza		uwikłana	
	Matka	Ojciec	Matka	Ojciec	Matka	Ojciec	Matka	Ojciec	Matka	Ojciec
konformizm	,399(**)	,291(*)	,361(**)	,220	-,585(**)	-,316(*)	-,125	-,249	,440(**)	,306(*)
Nonkonformizm	-,235	-,312(*)	-,348(**)	-,369(**)	,364(**)	,271(*)	,265(*)	,320(*)	-,268(*)	-,288(*)
zachowanie algorytmiczne	,427(**)	,314(*)	,262(*)	,155	-,486(**)	-,202	-,006	-,096	,312(*)	,183
zachowanie heurystyczne	-,224	-,242	-,147	-,200	,217	,166	,055	,172	-,295(*)	-,268(*)
postawa twórcza (N + H)	-,266(*)	-,314(*)	-,304(*)	-,365(**)	,347(**)	,266(*)	,211	,303(*)	-,278(*)	-,328(**)
postawa odtwórcza (K + A)	,450(**)	,329(**)	,349(**)	,210	-,594(**)	-,292(*)	-,082	-,201	,422(**)	,277(*)

**Korelacja jest istotna na poziomie 0.01

* Korelacja jest istotna na poziomie 0.05

Uzyskane wyniki wskazują, że między strukturą rodziny a twórczością dziecka zachodzą znaczące zależności korelacyjne.

Uzyskano następujące zależności pomiędzy strukturami rodzinnymi a zachowaniami twórczymi i odtwórczymi:

1. Osoby pochodzące z rodziny o strukturze prawidłowej odznaczają się niskim konformizmem (matka: -,585**; ojciec: -,348**) a wysokim nonkonformizmem (matka: ,364**; ojciec: ,271*), natomiast wykazują niski poziom zachowań algorytmicznych (matka: -,486**; ojciec: -,202). Wskazuje to na wysoki poziom twórczości, a niski poziom zachowań odtwórczych. Im bardziej rodzina jest prawidłowa, tym wyższy jest poziom twórczy osób badanych w niej wychowanych (matka: ,347**; ojciec: ,266*). Rodzina o strukturze prawidłowej nie generuje postawy odtwórczej (matka: -,594**; ojciec: -,292*). Wyniki pozwalają na weryfikację hipotezy 1, iż struktura rodziny prawidłowej koreluje dodatnio z zachowaniami twórczymi osób wychowywanych w takim systemie i ujemnie z zachowaniami odtwórczymi.

2. Osoby wychowywane w strukturze rodziny nadopiekuńczej mają wyższy poziom nonkonformizmu (matka: ,266*; ojciec: ,320*) oraz ogólnie wyższy poziom twórczości, gdy ojciec prezentował postawę nadopiekuńczą (ojciec: ,303*). Pozostałe wyniki nie są istotnie statystycznie, stąd hipoteza 2, iż nadopiekuńcza struktura rodziny pochodzenia koreluje dodatnio z zachowaniami odtwórczymi, czyli nonkonformizmem i

zachowaniami algorytmicznymi, a ujemnie z zachowaniami twórczymi, czyli konformizmem i zachowaniami heurystycznymi została zweryfikowana częściowo w zależności między strukturą rodziny nadopiekuńczej a nonkonformizmem.

3. Osoby wychowane w rodzinie chaotycznej charakteryzują się wyższym poziomem konformizmu (matka: ,440**; ojciec: ,306*), zachowaniem algorytmicznym (matka: ,427**; ojciec: ,314*), a niższym poziomem nonkonformizmu (matka: -,235; ojciec: -,312*). Chaotyczny system wychowania koreluje dodatnio z postawą odtwórczą (matka: ,450**; ojciec: ,329**) oraz ujemnie z postawą twórczą (matka: -,266*; ojciec: -,314*). Hipoteza 3 została zweryfikowana, iż chaotyczna struktura rodziny pochodzenia koreluje dodatnio z zachowaniami odtwórczymi, czyli nonkonformizmem i zachowaniami algorytmicznymi, a ujemnie z zachowaniami twórczymi, czyli konformizmem i zachowaniami heurystycznymi.

4. Wychowanie w rodzinie władzy przyczynia się do wzrostu konformizmu (matka: ,361**; ojciec: ,220), zachowania algorytmicznego (matka: ,262*; ojciec: ,155), wpływa też negatywnie na rozwój nonkonformizmu (matka: -,348**; ojciec: -,369**). System rodziny władzy ujemnie koreluje z postawą twórczą osób w niej wychowanych, jednak im bardziej władczy ojciec, tym mniejsza postawa twórcza -,365**, a im bardziej władczą matką tym większa postawa odtwórcza -,349**. Hipoteza 4 została zweryfikowana, iż struktura władzy rodziny pochodzenia koreluje dodatnio z zachowaniami odtwórczymi, czyli nonkonformizmem i zachowaniami algorytmicznymi, a ujemnie z zachowaniami twórczymi, czyli konformizmem i zachowaniami heurystycznymi.

5. Osoby wychowane w rodzinie uwikłanej charakteryzują się wyższym poziomem konformizmu (matka: ,399**; ojciec: ,291*), zachowaniem algorytmicznym (matka: ,312**; ojciec: ,314*), a niższym poziomem nonkonformizmu (matka: -,268; ojciec: -,288*). System rodziny uwikłanej koreluje dodatnio z zachowaniami odtwórczymi (matka: ,422**; ojciec: ,277*), a ujemnie z postawami twórczymi (matka: -,278; ojciec: -,328**). Uwikłanie matki ma większy wpływ na zachowania odtwórcze dzieci.

Została zatem zweryfikowana hipoteza 5, iż struktura uwikłana rodziny pochodzenia koreluje dodatnio z zachowaniami odtwórczymi, czyli nonkonformizmem i zachowaniami heurystycznymi, a ujemnie z zachowaniami twórczymi, czyli konformizmem i zachowaniami algorytmicznymi

Podsumowując można stwierdzić, że wykształceniu postawy twórczej sprzyja system rodziny prawidłowej, zaś postawie odtwórczej sprzyja system rodziny uwikłanej, władzy, i chaotycznej.

3.5. Style wychowania a postawa twórcza i odtwórcza

Styl wychowania stosowany w rodzinie pochodzenia wpływa na rozwój zachowań twórczych i odtwórczych poszczególnych swych członków, a zwłaszcza dzieci

wychowywanych w określonym stylu.

Demokratyczny i liberalno-kochający styl wychowania stosowany w rodzinie pochodzenia sprzyja kształtowaniu się postawy twórczej, natomiast autokratyczny i liberalno-niekochojący styl wychowania sprzyja ukształtowaniu się postawy konformistycznej. Aby móc zweryfikować hipotezy o zależności między stylami wychowawczymi a postawą twórczą i odtwórczą wyznaczono współczynniki korelacji r-Pearsona między zmiennymi. Wyniki przedstawiono w tabeli nr 7.

Tabela 7. Style wychowywania a postawa twórczą i odtwórcza - korelacje

	autokratyczny		demokratyczny		liberalny kochający		liberalny niekochający	
	Matka	Ojciec	Matka	Ojciec	Matka	Ojciec	Matka	Ojciec
konformizm	,424(**)	,220	-,518(**)	-,437(**)	-,466(**)	-,435(**)	,518(**)	,497(**)
nonkonformizm	-,298(*)	-,368(**)	,359(**)	,390(**)	,376(**)	,420(**)	-,280(*)	-,348(**)
zachowanie algorytmiczne	,332(**)	,185	-,331(**)	-,245	-,288(*)	-,287(*)	,400(**)	,420(**)
zachowanie heurystyczne	-,139	-,133	,279(*)	,292(*)	,346(**)	,374(**)	-,148	-,219
postawa twórcza (N + H)	-,256(*)	-,312(*)	,383(**)	,405(**)	,409(**)	,459(**)	-,286(*)	-,340(**)
postawa odtwórcza (K + A)	,422(**)	,224	-,480(**)	-,388(**)	-,427(**)	-,407(**)	,512(**)	,508(**)

** Korelacja jest istotna na poziomie 0.01; * Korelacja jest istotna na poziomie 0.05

Tak jak w przypadku struktury rodziny także ze stylami wychowawczymi istotnie koreluje postawa twórcza i odtwórcza.

Im bardziej rodzina stosuje demokratyczny styl wychowania, tym wyższy poziom twórczości występuje u osób w niej wychowanych (matka: ,383**; ojciec: ,405**).

Rodzina stosująca styl liberalno-kochający przyczynia się do wzrostu twórczości u swych dzieci (matka: ,409**; ojciec: ,459**). Stosowanie przez rodziców stylu autokratycznego sprzyja wzrostowi konformizmu (matka: ,424**; ojciec: ,220), zachowaniom algorytmicznym (matka: ,332**; ojciec: ,185) oraz obniża nonkonformizm (matka: -,298*; ojciec: -,368**) i zachowanie heurystyczne (matka: -,139; ojciec: -,133).

Styl demokratyczny i styl liberalno-kochający sprzyjają wysokiemu poziomowi konformizmu, a niskiemu nonkonformizmu, częstym zachowaniom heurystycznym, a rzadkim algorytmicznym. Oba te style zatem prowadzą do wykształcenia u dziecka

postawy twórczej, natomiast styl autokratyczny i liberalno-niekończący sprzyjają wykształceniu u dziecka postawy odtwórczej – dzieci z takich rodzin są bardziej konformistyczne i częściej wykazują zachowania algorytmiczne.

Postawa twórcza jest zatem powiązana ze stosowaniem w rodzinie stylu demokratycznego i liberalno-kochającego. Postawa odtwórcza występuje w rodzinach o stylu autokratycznym i liberalno-niekończącym.

Wyniki badań potwierdziły hipotezę 6 iż demokratyczny i liberalno-kochający styl wychowania stosowany w rodzinie pochodzenia sprzyja kształtowaniu się postawy twórczej, czyli zachowaniom nonkonformistycznym i heurystycznym, a więc osoby wychowane w stylu wychowawczym demokratycznym i liberalno-kochającym mają wyższy poziom zachowań twórczych, czyli zachowań nonkonformistycznych i heurystycznych oraz hipotezę 7, iż autokratyczny i liberalno-niekończący styl wychowania stosowany w rodzinie pochodzenia sprzyja kształtowaniu się postawy odtwórczej, czyli zachowań konformistycznych i algorytmicznych. a więc osoby wychowane w stylu wychowawczym autokratycznym i liberalno-niekończącym mają wyższy poziom zachowań odtwórczych, czyli zachowań konformistycznych i algorytmicznych.

3.6. Płeć a postawa twórcza i odtwórcza

Hipoteza 8 zakładała, iż występują różnice międzypłciowe w zachowaniach twórczych i odtwórczych. W celu weryfikacji hipotezy o odmiennym poziomie twórczości u kobiet i mężczyzn dokonano porównań średnich poziomów postawy twórczej i odtwórczej w obu grupach stosując test t – Studenta. Wyniki przedstawiono w tabeli nr 8.

Tabela 8. Postawa twórcza i odtwórcza – kobiety i mężczyźni

	Płeć	N	Średnia	Odch. Stand.	T	p
KONFORMIZM	kobiety	31	14,16	5,373	-1,165	,249
	mężczyźni	31	16,26	8,458		
NONKONFORMIZM	kobiety	31	20,42	5,378	1,360	,179
	mężczyźni	31	18,58	5,265		
ZACHOWANIE ALGORYTMICZNE	kobiety	31	17,77	5,327	-,474	,637
	mężczyźni	31	18,42	5,390		

PROBLEMATYKA TWÓRCZOŚCI I KULTURY

	Płeć	N	Średnia	Odch. Stand.	T	p
ZACHOWANIE HEURYSTYCZNE	kobiety	31	20,23	4,638	1,787	,079
	mężczyźni	31	17,90	5,552		
POSTAWA TWORCZA (N+H)	kobiety	31	41,23	8,237	2,204	,031
	mężczyźni	31	36,48	8,694		
POSTAWA ODTWÓRCZA (K+A)	kobiety	31	31,94	9,273	-,950	,346
	mężczyźni	31	34,68	13,118		

Istotna różnica między kobietami a mężczyznami wystąpiła w postawie twórczej ($p < 0,5$). Kobiety średnio charakteryzują się wyższym nasileniem postawy twórczej niż mężczyźni ($p = 0,31$). Średnia arytmetyczna u kobiet wyniosła 41,23; natomiast u mężczyzn wynik był niższy i wynosił 36,48. Wynik analizy potwierdza zatem hipotezę 8, iż kobiety i mężczyźni różnią się między sobą postawą twórczą, ale tylko w aspekcie poziomu twórczości. Wyniki w pozostałych skalach (K, A, N, H) nie są istotne statystycznie, nie ma większych różnic między kobietami i mężczyznami w konformizmie, nonkonformizmie, zachowaniach heurystycznych oraz w zachowaniach algorytmicznych.

Rodzina to pierwsze i podstawowe środowisko wychowawcze każdego człowieka. Od jej struktury, jak również od stylów wychowawczych zależy rozwój fizyczny, psychiczny, społeczny i duchowy dziecka. Rodzina poprzez proces wychowawczy i oddziaływania rodziców, a więc matki i ojca kształtują osobowość swych dzieci, wpływają na ich emocje, motywacje, myślenie, funkcjonowanie i zachowanie się, w tym także na proces kształtowania się zachowań twórczych i zachowań odtwórczych.

Przeprowadzone badania potwierdziły rolę rodziny w kształtowaniu i występowaniu zachowań twórczych i odtwórczych jednostek wzrastających w określonych strukturach rodzin pochodzenia, w których stosowane były charakterystyczne dla niej style wychowawcze.

Wyniki badań potwierdziły, że:

- 1) System rodzinny o strukturze prawidłowej sprzyja kształtowaniu się postaw twórczych.
- 2) System rodzinny o nieprawidłowej strukturze (nadopiekuńcza, chaotyczna, uwikłana, władzy) wpływa na kształtowanie się konformizmu i zachowań odtwórczych.
- 3) Demokratyczny i liberalno-kochający styl wychowania stosowany w rodzinie pochodzenia sprzyja kształtowaniu się postawy twórczej.
- 4) Autokratyczny i liberalno-niekochający styl wychowania sprzyja ukształtowaniu się postawy konformistycznej.
- 5) Kobiety i mężczyźni różnią się między sobą poziomem postawy twórczej, ale nie ma różnicy istotnie statystycznej pomiędzy konformizmem, nonkonformizmem, zachowaniami algorytmicznymi i zachowaniami heurystycznymi u kobiet i mężczyzn.

BIBLIOGRAFIA

- Bernacka, R. (2004). *Osobowościowy mechanizm konformizmu i nonkonformizmu*. (W:) S. Poppek (red.), *Twórczość w teorii i praktyce*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 57-67.
- Davidson A., Davidson R. (2000), *Jak wychować wspaniałe dziecko: tajemnice sukcesu*, Warszawa: Książka i Wiedza.
- Dobrołowicz W. (1993), *Psychika i bariery*, Warszawa: WSiP.
- Dobrołowicz, W., Karwowski, M. (red.) (2002), *W stronę kreatywności*, Warszawa: APS.
- Dobrołowicz W., (2003), *W stronę kreatywności*, Warszawa: APS im. Marii Grzegorzewskiej.
- Dobrołowicz, W., Szmidt, K.J., Pufal-Struzik, I., Ostrowska, U., Gralewski, J. (2006), *Kreatywność – kluczem do sukcesu w edukacji*, Warszawa: Wszecznica Polska Szkoła Wyższa Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Warszawie.
- Field D. (1999), *Osobowości rodzinne*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Logos.
- Forward S. (2004), *Toksyczni rodzice*, Warszawa: Agencja Wydawnicza Jacek Santorski i Sp.
- Gardner H. (2002), *Inteligencje wielorakie. Teoria w praktyce*. Poznań: Media Rodzina.
- Góralski A. (1989), *Twórcze rozwiązywanie zadań*, Warszawa: PWN.
- Grzywak-Kaczyńska M. (1988), *Trud rozwoju*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Jankowska M. (2003), *Jak w rodzinie kształtować u dzieci kreatywność i twórczy styl życia?*, (W:) E. Dombrowska, A. Niedźwiecka (oprac.), *Twórczość – wyzwanie XXI wieku*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, s. 69-82.
- Jankowska M. (2009), *Psychologia kobiety – tożsamość kobiety w aspekcie różnic między płciami*, (W:) I. Grochowska (red.), *Natura kobiety – jej swoistość i przeznaczenie*, Olecko: EPISTEME 83(2009), Wydawnictwo Wszecznicy Mazurskiej Acta Universitatis Masuriensis, s. 69-86.

- Karwowski, M. (2005). *Konstelacje zdolności. Typy inteligencji a kreatywność*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Karwowski, M. (red.) (2009), *Identyfikacja potencjału twórczego*. Warszawa: Wydawnictwo APS.
- Karwowski, M. (2009). *Zgłębianie kreatywności. Studia nad pomiarem poziomu i stylu twórczości*, Warszawa: Wydawnictwo APS.
- Karwowski, M. (2009), *Klimat dla kreatywności. Koncepcje, metody, badania*, Warszawa: Wydawnictwo DIFIN.
- Karwowski, M. (2012). *Pedagogika zdolności*, Warszawa: PWN.
- Karwowski, M., Gajda, A. (red.) (2010). *Kreatywność (nie tylko) w klasie szkolnej: Studia empiryczne*, Warszawa: Wydawnictwo APS.
- Kawula S., Brągiel W., Janke J. (1997), *Pedagogika rodziny*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Kozielecki J. (1987), *Koncepcja transgresyjna człowieka*, Warszawa: PWN.
- Kozielecki J. (1997), *Transgresja i kultura*, Warszawa: Wydawnictwo „Żak”.
- Lewis D. (1998), *Jak wychować zdolne dziecko*, Warszawa: PZWL.
- Malicka M. (1982), *Uroki i trudy twórczego życia*, Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Maslow A. (1990), *Motywacja i osobowość*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Moir A., Jessel D. (2003) *Płeć mózgu*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Nęcka E. (1994), *Twórcze rozwiązywanie problemów*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Nęcka E. (1995), *Proces twórczy i jego ograniczenia*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Nęcka E. (2005), *Psychologia twórczości*, Gdańsk: GWP
- Nęcka E. (2012), *Psychologia twórczości*, Sopot: GWP.
- Pietrasiński Z. (1978), *Myślenie twórcze*, Warszawa: PZWS.
- Płopa M. (2004), *Psychologia rodziny, teoria i badania*, Elbląg: Wydawnictwo Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej.
- Popek, S. (2000). *Kwestionariusz Twórczego Zachowania KANH*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Popek, S. (2003). *Człowiek jako jednostka twórcza*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Popek S. (2004), *Twórczość w teorii i praktyce*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Popek, S., Bernacka, R., Domański, C. (red.) (2009). *Psychologia twórczości – nowe horyzonty*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Przetacznik-Gierowska M. (1998), *Psychologia wychowawcza*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Rogers C., (2002), *O stawaniu się osobą: poglądy terapeuty na psychoterapię*, Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Ryś M. (wydania 2004; 2009), *Systemy Rodzinne*. Warszawa: Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej.
- Sołowiej J. (1997), *Psychologia twórczości*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Suchodolski B. (1990), *Wychowanie mimo wszystko*, Warszawa: WSiP.
- Szmidt K.J. (1997), *Elementarz twórczego życia*, Warszawa: Wydawnictwo W.A.B.
- Szmidt K.J. (2007), *Pedagogika twórczości*, Gdańsk: GWP.

- Tatarkiewicz W. (1986), *O filozofii i sztuce*, Warszawa: PWN.
- Tyszkowa M. (1985), *Rozwój dziecka w rodzinie i poza rodziną*, Warszawa: PWN.
- Trzebiński J. (1981), *Twórczość a struktura pojęć*, Warszawa: PWN.
- Uszyńska-Jarmoc J. (2007), *Od postawy potencjalnej do autokreacji w szkole*, Białystok:
Wydawnictwo Akademickie Trans Humana.
- Wall W. D. (1989), *Twórcze wychowanie w okresie dzieciństwa*, Warszawa: PWN.
- Wojtczak-Turek A. (2010), *Rozwijanie kompetencji twórczych*, Warszawa: SGH.
- Zawadzki R. (2005), *Psychologia twórczości*, Warszawa: WSiP.
- Ziemska M. (1986), *Rodzina i dziecko*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Ziemska M. (2009), *Postawy rodzicielskie*, Warszawa: Wiedza Powszechna.